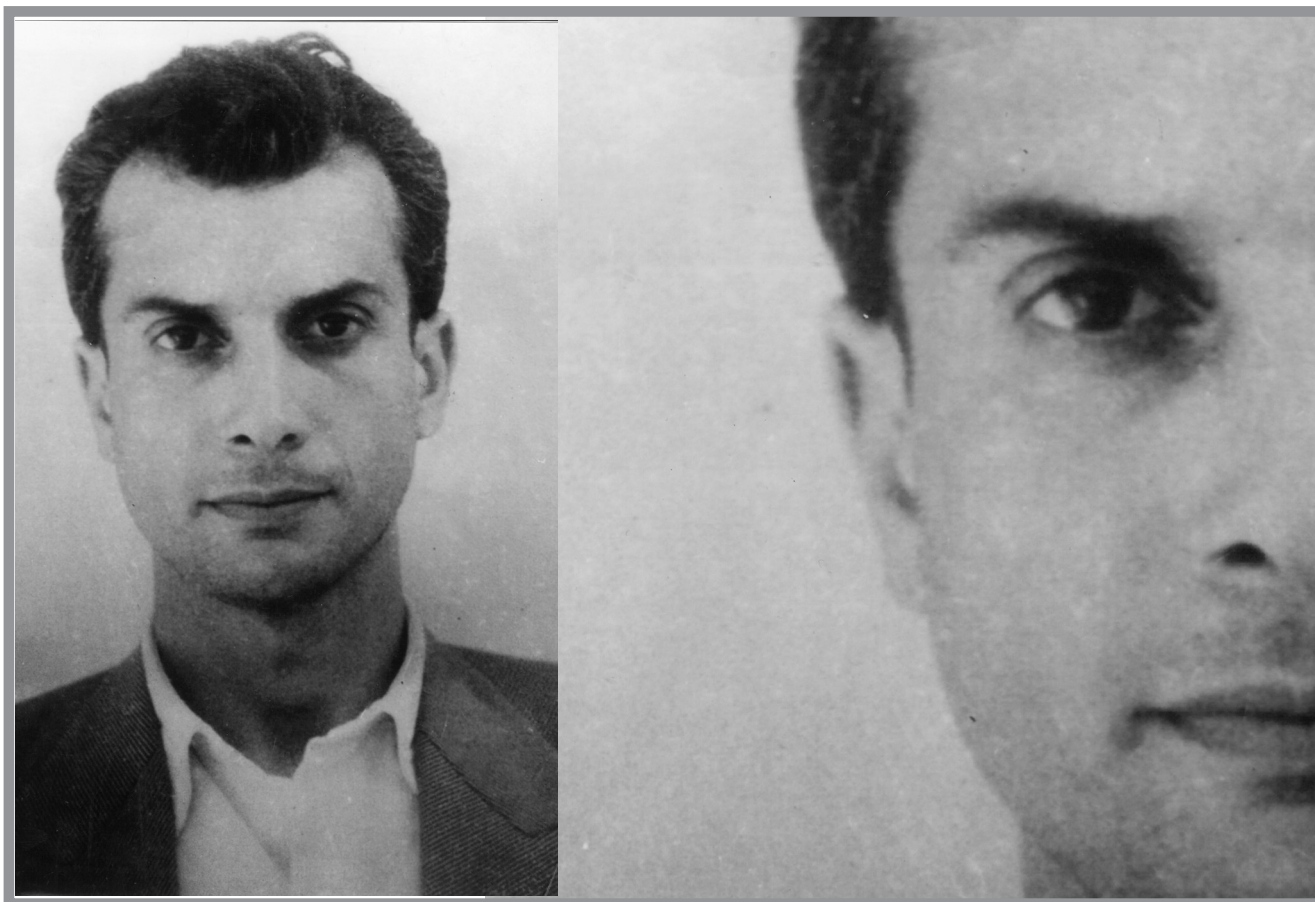

Η ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑΣ

ΘΑΝΑΣΗΣ ΓΙΑΛΚΕΤΣΗΣ

Ο Κώστας Φιλίνης, φωτογραφία της Ασφάλειας μετά τη σύλληψή του, 1955.

Ο Θανάσης Γιαλκέτσος είναι δημοσιογράφος στην Ελευθεροτυπία.

Ο Κώστας Φιλίνης αφιέρωσε την ύπαρξή του ολόκληρη στην Αριστερά, στην υπόθεση του κομμουνισμού και του σοσιαλισμού, στην πάλη για την ανθρώπινη χειραφέτηση. Ανήκει στη μαχητική πρωτοπορία εκείνης της μαρτυρικής γενιάς που, ήδη από τα χρόνια του πολέμου και της κατοχής, βρέθηκε σε ένα υπαρξιακό σταυροδρόμι. Έπρεπε να επιλέξει. Και πολλοί από όσους επέλεξαν το δρόμο της αντίστασης και του αγώνα χρειάστηκε να αφοσιωθούν ολοκληρωτικά στην πολιτική δράση. Υποχρεώθηκαν με άλλα λόγια να εγκαταλείψουν άλλα μεγάλα και ευγενικά πάθη κι αγάπες, γιατί αυτό απαιτούσαν οι δύσκολοι καιροί, αυτή η «εποχή των άκρων» με τις ιστορικές τραγωδίες της, που παρέσυραν τους ανθρώπους στο μανιώδη στροβιλισμό τους. Αλλά ένα πάθος, μια τέτοια μεγάλη αγάπη που ο Κώστας Φιλίνης δεν εγκατέλειψε ποτέ, παρά τις τρομερές αντιξοότητες, ήταν το πάθος και η αγάπη του για τη γνώση, την πνευματική αναζήτηση, την έρευνα, την επιστήμη. Αυτή η διαρκής ανησυχία, η αναζήτηση, η έρευνα, ο στοχασμός για τη μεταβαλλόμενη πραγματικότητα και την περιπέτεια της Αριστεράς ποτέ δεν κατασίγασε μέσα του και χαρακτηρίζει σταθερά την αγωνιστική διαδρομή του και τον

πολυκύμαντο βίο του. Καρπός της, καρπός αυτού του διπλού πάθους, του πολιτικού και του επιστημονικού, αυτής της διπλής ιδιότητας του πολιτικού μαχητή και του κριτικού διανοούμενου, είναι ανάμεσα σε πολλά άλλα και το βιβλίο για το οποίο συζητάμε απόψε.

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Πώς και γιατί γίνεται κανείς μαρξιστής και κομμουνιστής στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1940; Πρώτα απ' όλα τον παρακινεί η αντίθεση στον φασισμό και τον ναζισμό, η ανάγκη για μαχητική αντίσταση, η διεκδίκηση της ελευθερίας και της εθνικής ανεξαρτησίας, η επιθυμία για στρατευση σε έναν αγώνα για θεμελιώδεις αξίες. Έπειτα τον εμπνέει η ιδέα της ισότητας μεταξύ όλων των ανθρώπων, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, την κοινωνική θέση ή το φύλο τους. Τον παρακινεί η αντίθεση στην καταπίεση και την εκμετάλλευση, το πάθος για κοινωνική δικαιοσύνη, η αγάπη για τον άνθρωπο, η ευαισθησία απέναντι στον πόνο των άλλων. Όταν ένας νέος άνθρωπος, που διακατέχεται από τέτοια αισθήματα, ανοίγει τα μάτια του στον κόσμο και παρατηρεί την κοινωνική πραγματικότητα, εξεγείρεται ενάντια στο θέαμα της ανισότητας, της αδικίας και της ανελευθερίας. Τον διαπερνάει η ζωηρή επιθυμία να αγωνιστεί για να αλλάξει την κοινωνία και τον κόσμο. Τον εμπνέει το όραμα μιας κοινωνίας ελεύθερων και ίσων. Με την ένταξή του στο κόμμα βρίσκεται μαζί με άλλους ομοϊδεάτες του, ανήκει σε μια ξεχωριστή πολιτική κοινότητα. Αισθάνεται τώρα ότι είναι σύντροφος με χιλιάδες άλλους ανθρώπους, που γίνονται αδέρφια του, επειδή συμμετέχουν στον ίδιο αγώνα και μοιράζονται κοινές αξίες. Τον κινητοποιεί και τον εμπυκνώνει το αίσθημα ότι η ζωή του και η ύπαρξή του αφιερώνονται σε έναν υψηλό και ευγενικό σκοπό, που υπερβαίνει τον στόχο της ατομικής ευζωίας, σε ένα ηθικό-πολιτικό ιδεώδες που αγαλιάζει ολόκληρη την ανθρωπότητα, αναφέρεται στο ίδιο το μέλλον του κόσμου και, επομένως, αξίζει να θυσιάσει κανείς ακόμη και τη ζωή του γι' αυτό. Στην εμπειρία του κομμουνιστικού κινήματος αυτά τα κίνητρα και αυτές οι αξίες συνδυάστηκαν αξεδιάλυτα με μια σειρά από ιδεολογικά δόγματα και αυστηρές οργανωτικές πρακτικές. Έτσι ο νέος κομμουνιστής της δεκαετίας του 1940 μπει στην επαναστατική θεωρία του μαρξισμού-λενινισμού και εξοπλίζεται με σιδερένιες βεβαιότητες, που τον κάνουν να πιστεύει ότι διαθέτει απαντήσεις σε όλα τα ερωτήματα. Τα κείμενα του Μαρξ, του Ένγκελς, του Λένιν και του Στάλιν θεωρούνται ιερά κείμενα, που δεν επιδέχονται αμφισβήτηση. Η επιστημονική θεωρία του μαρξισμού-λενινισμού δεν περιορίζεται στην ερμηνεία του κόσμου και της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά επιπλέον υποδεικνύει τον τρόπο για την επίτευξη και την οικοδόμηση της ιδανικής κοινωνίας της ισότητας και της δικαιοσύνης. Υπάρχει άλλωστε η Σοβιετική Ένωση, η

οποία δείχνει τον δρόμο και αποτελεί το πρότυπο για μίμηση. Η ένταξη στο κόμμα συνοδεύεται από την υποταγή στην αυστηρή κομματική πειθαρχία, την κατάπνιξη κάθε αμφιβολίας και τη θυσία της προσωπικής άποψης.

Κάναμε αυτή την παρέκβαση και αυτή την αναδρομή για να υπενθυμίσουμε ότι ο Κώστας Φιλίνης ανήκε στην ολιγάριθμη ομάδα εκείνων των πρωτοπόρων, που είχαν τη διανοητική τόλμη, την κριτική ικανότητα και το ηθικό θάρρος να διαχωρίσουν τις αξίες από τα δόγματα, να διασώσουν τις αξίες και να αμφισβητήσουν τα δόγματα, ανανεώνοντας έτσι τις ιδέες και την πολιτική της Αριστεράς. Τους χρωστάμε πολλά. Σε αυτούς τους πρωτοπόρους οφείλει τη γέννηση και την ύπαρξή της η ανανεωτική Αριστερά. Από μίαν άποψη, το βιβλίο για το οποίο συγκεντρωθήκαμε απόψε εδώ αποτελεί μια συμβολή σε αυτόν τον δύσκολο αγώνα κατά του δογματισμού, για την ανανέωση των ιδεών της Αριστεράς. Το βιβλίο του Κώστα Φιλίνης *Θεωρία των παιγνίων και πολιτική στρατηγική*, εμπειρίχει πράγματι, ανάμεσα στα άλλα, και ένα πολύτιμο μάθημα αντιδογματισμού, που έχει ιδιαίτερη αξία στην ιστορική συγκυρία της εποχής που γράφτηκε, αλλά διατηρεί ακόμα και σήμερα τη σημασία του. Το ίδιο το θέμα του βιβλίου, με τα καινά δαιμόνια που εισάγει (θεωρία των παιγνίων!) αλλά και ο τρόπος της πραγμάτευσής του δεν εντάσσονται στις γνωστές κληρονομημένες κατηγορίες, στις οποίες πρέπει αναγκαστικά να εγγράφεται ο θεωρητικός και πολιτικός στοχασμός με βάση την ορθόδοξη μαρξιστική παράδοση.

Περιορίζομαι εδώ να επισημάνω τρία στοιχεία της αντιδογματικής προβληματικής που διαπερνάει το βιβλίο. Το πρώτο είναι η αναγνώριση της σχετικής αυτονομίας του πολιτικού πεδίου. Το δεύτερο στοιχείο είναι η διάγνωση της πολυπλοκότητας των ιστορικών καταστάσεων και των κοινωνικών συνθηκών. Και το τρίτο είναι το άνοιγμα του μαρξισμού σε διαφορετικές παραδόσεις και ρεύματα σκέψης.

Το πρώτο, η αναγνώριση της σχετικής αυτονομίας του πολιτικού πεδίου, είναι μέγα θέμα στο οποίο συγκλίνουν εξάλλου, την ίδια περίπου περίοδο, και άλλες πολύτιμες συμβολές στη σκέψη της ανανεωτικής Αριστεράς, όπως λ.χ. εκείνη του Νίκου Πουλαντζά. Ήδη από τις πρώτες σελίδες του βιβλίου ο συγγραφέας αποσαφηνίζει τη θέση του: «Βασική μας αφετηρία είναι η εξέταση του πολιτικού αγώνα σαν προβλήματος που έχει σχετικά αυτόνομο χαρακτήρα».

Το δεύτερο στοιχείο, η διάγνωση της πολυπλοκότητας, περιπλέκει γόνιμα τη στρατηγική επεξεργασία της Αριστεράς, την υποχρεώνει να υιοθετήσει με τη σειρά της μια πιο πολύπλοκη σκέψη που θα θέτει στο επίκεντρο της διαδικασίας του κοινωνικού μετασχηματισμού τη διαρκή αναζήτηση της συναίνεσης. Στο εργατικό κίνημα

επικρατούσε για μεγάλο διάστημα η ιδέα ότι οι διαδικασίες μετασχηματισμού και μετάβασης (από την καθυστέρηση στην ανάπτυξη ή από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό) μπορεί να αναπαρασταθούν και να υλοποιηθούν πρακτικά ως δραστική απλοποίηση της πραγματικότητας, ως κατάκτηση της αμεσότητας και της διαφάνειας του κοινωνικού. Μια κοινωνία που μπορεί να ερμηνευτεί εύκολα με βάση την ανατομία της (η οικονομία ως μοναδικός καθορισμός του κοινωνικού) μπορεί να κυβερνηθεί και να προγραμματιστεί ορθολογικά από τα πάνω με αφετηρία ένα προνομιακό κέντρο (η πολιτική ως συγκεντρωτικό σχέδιο και παντοδύναμη διεύθυνση). Η παραγνώριση της κοινωνικής πολυπλοκότητας και η υποτίμηση της συναίνεσης βρίσκονται στη βάση της ιστορικής σύνδεσης του μαρξισμού με αυταρχικά πολιτικά αποτελέσματα. Η έρευνα του Κώστα Φιλίνη κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Στρατηγική στη θεωρία των παιγνίων σημαίνει ένα πλήρες σχέδιο δράσης. Αλλά σε ένα σύνθετο παιχνίδι πρέπει να πάρεις υπόψη σου ένα μεγάλο αριθμό παραγόντων. Όπως σημειώνει ο Φιλίνης: «Εξαιτίας της συνθετότητας των παραγόντων υπάρχει μεγάλος αριθμός δυνατών σχεδίων δράσης. Παρουσιάζεται επομένως εξαιρετική δυσκολία ή μάλλον αδυναμία στην πράξη να καταστρωθούν τα σχέδια με πληρότητα». Από την ανάλυση της θεωρίας των παιγνίων προκύπτει μεταξύ άλλων και η ιδέα ότι οι συνέπειες της πολιτικής πράξης συχνά διαφεύγουν των προθέσεων των δρώντων υποκειμένων. Κάθε πράξη μπορεί να ξεφύγει από τη θέληση του δημιουργού της, καθώς μπαίνει στο παιχνίδι των αλληλοαναρρέσεων του περιβάλλοντος στο οποίο παρεμβαίνει. Έτσι η πράξη ρισκάρει όχι μόνον την αποτυχία, αλλά και τη μεταβολή ή τη διαστρέβλωση του αρχικού της νοήματος και μπορεί ακόμα και να στραφεί ενάντια στον δημιουργό της. Το πρόβλημα του λάθους είναι θεμελιώδες επιστημολογικό πρόβλημα στη ζωή, στην ιστορία, στην πολιτική. Δεν υπάρχει βέβαια κανένας αλάνθαστος τρόπος για να αποφεύγουμε τα λάθη. Υπάρχουν όμως κάποιες μέθοδοι προστασίας, επαγρύπνησης, εντοπισμού τους και διόρθωσής τους. Οφείλουμε αδιάκοπα να ανανεώνουμε τις αναλύσεις μας και τις διαγνώσεις μας για την κοινωνική πραγματικότητα, ώστε να μην πέφτουμε θύματα της πλάνης. Η επεξεργασία μιας στρατηγικής επιτρέπει να αποφεύγουμε τα χονδροειδή λάθη, που προέρχονται από την ανικανότητά μας για συνολική αντιμετώπιση και εκμετάλλευση των δεδομένων, των γεγονότων, των προβλημάτων. Αλλά καμιά στρατηγική επεξεργασία δεν έχει εγγυημένα και προεξοφλημένα αποτελέσματα. Χρειάζεται να έχουμε την ετοιμότητα, αν χρειαστεί, να αναθεωρήσουμε ή και να αλλάξουμε τη στρατηγική μας στη διάρκεια της δράσης. Για καμιά πράξη δεν είναι εξασφαλισμένο ότι βαδίζει βάσει των προθέσεών της. Γι' αυτό –όπως

υπογραμμίζει ο Φιλίνης– είναι αναγκαία η μελετημένη επιλογή μιας απόφασης, η επίγνωση της αβεβαιότητας, η επεξεργασία μιας στρατηγικής που παίρνει υπόψη της τα πιθανά σενάρια, τις ενδεχόμενες κινήσεις του αντιπάλου, η μεταβολή της στρατηγικής στην πορεία της δράσης, ενδεχομένως και ο τορπιλισμός της πράξης που θα είχε πάρει μια επιζήμια πορεία. Με άλλα λόγια, η πολιτική του εργατικού κινήματος δεν είναι η έκφραση μιας ιστορικής αναγκαιότητας που προδιαγράφει τη νικηφόρα έκβαση του αγώνα. Είναι ανάληψη ευθύνης και κινδύνου, είναι πάλη για να επικρατήσει μια λύση που δεν εγγράφεται σε μια υποχρεωτική κίνηση της ιστορίας, αλλά είναι μόνο μια δυνατότητα ανάμεσα σε άλλες και είναι ως ένα βαθμό απρόβλεπτη. Είναι στοιχείο που περιέχει ρίσκο, ακριβώς επειδή το αποτέλεσμα της πάλης δεν μπορεί να προβλεφθεί από πριν ούτε και να θεωρηθεί δεδομένο και προεξοφλημένο. Η στρατηγική πρόβλεψη φανερώνει μόνον ένα πεδίο δυνατοτήτων. Αυτές οι διαφορετικές δυνατότητες μπορεί να γεννήσουν μια ποικιλία συνδυασμών.

Το τρίτο στοιχείο της αντιδογματικής προβληματικής του Κώστα Φιλίνη είναι ο ίδιος ο τρόπος με τον οποίο αυτός κατανοεί και χρησιμοποιεί τον μαρξισμό. Ο μαρξισμός είναι για τον Φιλίνη άνοιγμα και όχι κλείσιμο. Ο Φιλίνης δεν βλέπει τον μαρξισμό σαν ένα ταξικό ή οικονομικό αναγωγισμό, που εξηγεί όλη την ανθρώπινη ιστορία και την πολιτική μέσω της πάλης των τάξεων και της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Ενώ η δογματική μαρξιστική ορθοδοξία απέκλειε και απέρριπτε κάθε διαφορετική συνεισφορά, ο δικός του μαρξισμός ενσωματώνει και αφομοιώνει συμβολές από άλλες πνευματικές παραδόσεις και μέσω της θεωρίας των παιγνίων αποκαθιστά μια επικοινωνία με τη συνολική κίνηση της επιστημονικής σκέψης.

Ο μαρξιστικός δογματισμός στηρίχθηκε και στηρίζεται στο θεώρημα της αυτάρκειας, στην ιδέα δηλαδή ότι οι θεωρίες του Μαρξ και του Λένιν συγκροτούν ένα ολοκληρωμένο και κλειστό σύστημα, οι νόμοι και τα αξιώματά του οποίου καλύπτουν όλη τη φυσική και κοινωνική πραγματικότητα και περιέχουν απαντήσεις σε όλα τα ερωτήματα που αναφέρονται στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Θυμίζουμε ότι αυτή η ορθοδοξία, που καθιερώθηκε στη σταλινική περίοδο, έδωσε μια νέα μορφή στη θεωρία που κατάγεται από τον Μαρξ. Ο διαλεκτικός υλισμός αναγορεύτηκε σε φιλοσοφία του μαρξισμού και ο ιστορικός υλισμός παρουσιάστηκε σαν εφαρμογή των βασικών αρχών του διαλεκτικού υλισμού στο κοινωνικό και ιστορικό πεδίο. Ο «μαρξισμός-λενινισμός» παρουσιάζεται έτσι ως η συμπαγής ενότητα μιας φιλοσοφίας (ο διαλεκτικός υλισμός ως έκφραση των γενικών νόμων του φυσικού και κοινωνικού κόσμου), μιας επιστήμης (ο ιστορικός υλισμός ως επιστήμη της ιστορίας) και μιας πολιτι-

κής που αποτελεί την πιστή εφαρμογή τους (ο επιστημονικός κομμουνισμός). Ένα τέτοιο κλειστό και αυτόνομο σύστημα προϋποθέτει σιωπηλά ότι η επιστημονική σκέψη σταμάτησε να εργάζεται και να παράγει μετά τον Μαρξ. Ένα τέτοιο αυτοεπιβεβαιωμένο σύστημα δεν έχει καμιά ενδογενή ανάγκη για ανταλλαγές και επικοινωνία με άλλα ρεύματα σκέψης. Αναγνωρίζει μόνο την ανάγκη να τα αποκαλύπτει και να τα καταδικάζει, για να επικυρώνει έτσι τις αποκλειστικές αξιώσεις επιστημονικότητας του «μαρξισμού-λενινισμού». Η πεποίθηση ότι μπορεί να επιτευχθεί στον κόσμο της ιστορίας μια πρόβλεψη και μια βεβαιότητα ανάλογες με εκείνες που είναι δυνατές στον κόσμο της φύσης, καθώς και ότι αυτό το επίτευγμα συνιστά την πεμπουσία της επιστημονικής συνεισφοράς του Μαρξ θεμελιώνει έναν άκαμπτο δογματισμό. Το δόγμα απορρίπτει κάθε αντίρρηση ή αμφισβήτηση, όπως και κάθε εμπειρική ή λογική επαλήθευση που τείνει να του επιβληθεί από τον εξωτερικό κόσμο. Συνενώνει την ακαμψία με την τύφλωση. Αντιμετωπίζει με καχυποψία ή εκθρότητα οτιδήποτε του είναι ξένο και από το περιβάλλον επιλέγει μόνο τα στοιχεία ή τα γεγονότα που το επιβεβαιώνουν. Βίαια αμυντικό και επιθετικό συνάμα, το δόγμα κατακεραυνώνει συνεχώς τις άλλες θεωρίες. Επιτί-

θεται και σε ό,τι μπορεί να το διαψεύσει ή να του προβάλλει αντιρρήσεις. Έτσι ο «ρεβιζιονισμός» –δηλαδή η αναθεώρηση– γίνεται μια λέξη που παίρνει το νόημα της ειδικής αίρεσης ή και της εσχάτης προδοσίας. Ο μαρξισμός όμως –όπως μας διδάσκει με αυτό το βιβλίο του και με το σύνολο του έργου του και της προσφοράς του ο Φιλίνης, ο οποίος στιγματίστηκε από τους θεματοφύλακες του δόγματος ως «αναθεωρητής»– είναι μια πολύτιμη κληρονομιά αναλύσεων και ιδεών, που μπορεί να διατηρηθεί ζωντανή μόνο μέσα από τη συνεχή κριτική αντιμετώπιση με την πραγματικότητα και με τα άλλα ρεύματα σκέψης.

Με τη σκέψη του, με τη δράση του, με τη ζωντανή παρουσία του, με την ίδια την ύπαρξή του, ο Κώστας Φιλίνης μας οδηγεί να σκεφτούμε ότι η πολιτική μπορεί να είναι κάτι διαφορετικό, κάτι βαθιά και ριζικά διαφορετικό από την εικόνα που μας δίνει η κυρίαρχη πολιτική σήμερα. Άνθρωποι σαν τον Κώστα Φιλίνη ενσαρκώνουν με την ευγένεια, την ακεραιοφροσύνη, την αξιοπρέπεια και το ήθος τους τη ζωντανή διάψευση της αντιπολιτικής προκατάληψης που υπαγορεύει το μηδενιστικό συμπέρασμα: «όλοι οι πολιτικοί είναι ίδιοι».